

Προτεσταντισμός και Καπιταλισμός: τι είπε στ' αλήθεια ο Weber.

Γράφει ο Μύρων Ζαχαράκης.

Ζωγραφική παράσταση με τον Ιωάννη Καλβίνο.

Μια από τις πρώτες διαφωνίες στην κοινωνιολογία, που άρχισε με τον Marx και συνεχίστηκε με τον Max Weber, αφορούσε το πρόβλημα της προέλευσης του καπιταλισμού. Μετά τον Weber, η διαμάχη έλαβε έναν νέο χαρακτήρα και στράφηκε στην αναζήτηση του ρόλου που διαδραμάτισαν οι θρησκευτικές παραδόσεις για τον πρώιμο καπιταλισμό. Μάλιστα, η προβληματική του ξεπέρασε το μονόπλευρο ντετερμινισμό του Marx διευρύνοντας σημαντικά τους ορίζοντες και την κατανόησή μας όσον αφορά τη σχέση των θρησκειών με τους οικονομικούς παράγοντες. Το έργο του Max Weber *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του Καπιταλισμού* (*Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, 1904-1905), που δημοσιεύθηκε αρχικά με τη μορφή δύο άρθρων στο *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, αποτελώντας την πρώτη μελέτη στο έργο του *Gesammte Aufsätze zur Religionssoziologie*, ξεπέρασε γρήγορα το στενό κύκλο των ειδικών και απέκτησε δημοσιότητα σπάνια για επιστημονικό κείμενο. Αρκεί να θυμηθούμε πως πριν από μερικά χρόνια, γνωστή εφημερίδα προσέφερε το συγκεκριμένο βιβλίο στο πλαίσιο της εκδοτικής της προσφοράς «Βιβλία που άλλαξαν τον κόσμο», από κοινού με έργα όπως η Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση του Freud και το Κομμουνιστικό μανιφέστο του Marx.

Τι ακριβώς μας λέει εδώ ο Weber; Λοιπόν, η βασική θέση που υποστηρίζεται σε αυτό το κλασικό δοκίμιο είναι ότι η προτεσταντική ηθική συνετέλεσε ευνοϊκά στην εκδίπλωση και την ανάπτυξη του οικονομικού συστήματος που είναι γνωστό μέχρι σήμερα ως «Καπιταλισμός». Παρακολουθώντας την ιστορική πορεία της Μεταρρύθμισης, ο Max Weber παρατηρεί ότι παρά τον απελευθερωτικό χαρακτήρα που αρχικά προσέλαβε, στην πραγματικότητα αντικατέστησε την ήπια και παρακμάζουσα εξουσία της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας με μια αυστηρότερη θρησκευτική εξουσία: τον Προτεσταντισμό. Πραγματικά, ποτέ στην ανθρώπινη ιστορία δεν είχε η θρησκεία σε τέτοιο βαθμό υπό τον έλεγχό της τον ανθρώπινο βίο, όσο το προτεσταντικό δόγμα στις περιοχές που ήταν διαδεδομένο κατά το 17^ο αιώνα. Η σημαντικότερη επίδραση μάλιστα, η οποία κυρίως ενδιαφέρει το Weber, υπήρξε στο χώρο της εργασίας: εκεί συνέβη σταδιακά μια κοσμοϊστορική σχεδόν αλλαγή στο δυτικό κόσμο.

Συγκεκριμένα, όταν ο Λούθηρος διατύπωσε την ιδέα του “*sola fides*”, απέρριψε την κληρικοκρατία και το μοναχισμό της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας, ισχυριζόμενος ότι αληθινά θεάρεστο έργο δεν είναι ο αναχωρητικός ασκητισμός αλλά η κοινωνική προσφορά του πιστού Χριστιανού μέσα στον κόσμο. Με τον Λούθηρο, το ηθικό βάρος μετατοπίστηκε από τη μοναστική στην κοσμική ζωή: για πρώτη φορά το επάγγελμα θεωρήθηκε σημαντικότερη δραστηριότητα από την άσκηση. Συγκρίνοντας την ετυμολογία των λέξεων “*calling*” “*Beruf*” σε αγγλική και γερμανική γλώσσα αντιστοίχως, ο Weber παρατηρεί ότι το «επάγγελμα» εκφράζει την έννοια της κλήσης, ενός ηθικού καλέσματος στο καθήκον. Ωστόσο, παρά την επαναστατική αλλαγή που σηματοδότησε η θεολογία του Λούθηρου, ο ίδιος παρέμεινε παραδοσιοκράτης και κατά συνέπεια στους αντίποδες της καπιταλιστικής νοοτροπίας. Την καταλυτικότερη επίδραση ως προς το καπιταλιστικό πνεύμα την έφερε ακουσίως ο Καλβίνος, του οποίου το δόγμα για τον απόλυτο προορισμό έθεσε τις βάσεις όλης της πουριτανικής ηθικής και οδήγησε στη σταδιακή εξαφάνιση κάθε μυστικισμού από τη χριστιανική πίστη.

Πώς συντελέστηκε αυτή η διαδικασία ορθολογικοποίησης που ο Weber ονομάζει «απομάγευση του κόσμου»; Μα αν, σύμφωνα με το περίφημο δόγμα του Καλβίνου, ο Θεός έχει προαποφασίσει αμετάκλητα για τη μεταθανάτια τιμωρία ή ανταμοιβή των ανθρώπων, τότε τα εκκλησιαστικά μυστήρια όπως το βάπτισμα ή η εξομολόγηση έχουν μονάχα συμβολική αξία, αν έχουν και καθόλου. Αναγνωρίζοντας το πλήθος και την πολυπλοκότητα των διαφόρων προτεσταντικών εκκλησιών, ο Weber

ισχυρίζεται ότι οι τάσεις που καθοδήγησαν τον προτεσταντικό ασκητισμό ήταν κατά βάση τέσσερις:

Καλβινισμός, Πιετισμός, Μεθοδισμός και βαπτιστικές αιρέσεις.

Το θεμέλιο των τεσσάρων αυτών μορφών πίστης υπήρξε ένα: το ερώτημα για το μεταθανάτιο προορισμό. Σύμφωνα με το Weber, αυτό το ερώτημα, που είχε προκαλέσει στους πιστούς γενικευμένη ανησυχία έως και τρόμο, οδήγησε στην αναζήτηση επί μέρους ενδείξεων σχετικά με τη σωτηρία ή την καταδίκη τους. Με την απόρριψη των μυστηρίων αλλά και του θρησκευτικού συναισθηματισμού από τον Καλβίνο, ως μέσο να γνωρίζουν οι πιστοί για τη σωτηρία τους αναζητήθηκαν αντικειμενικά κριτήρια εγκυρότητας. Εξαιτίας όμως της απόρριψης του μυστικισμού από το Λούθηρο και τον Καλβίνο, το μοναδικό πράγμα που επέμενε στον πιστό *ad magnam gloriam Dei* ήταν η κοινωνική ζωή μέσα στον κόσμο, απόκρυστάλλωση της οποίας είναι το επάγγελμα. Γι' αυτό και οι επαγγελματικές υποχρεώσεις πήραν σταδιακά το χαρακτήρα του ειδικού κριτηρίου με βάση το οποίο ο Προτεστάντης πιστός, ο Πουριτανός, αξιολογούσε τον εαυτό του.

Ωστόσο, ο Προτεστάντης πιστός δε διέθετε ούτε κάποιον άγιο εκπρόσωπο που να αντισταθμίζει τις δικές του αδυναμίες (πχ Πάπας) ούτε και καμία άλλη διέξοδο λύτρωσης. Δεν υπήρχε καμία άλλη δυνατότητα να ανακαλύψει τον θείο προορισμό του, εκτός από τη διαρκή και ατομική αυτοεξέταση: τότε προέκυψαν οι κατάλογοι αρετών που διαβάζουμε στα γραπτά του Βενιαμίν Φραγκλίνου. Οι άνθρωποι σιγά σιγά έγιναν πιο ατομιστές, δύσπιστοι και απαισιόδοξοι, αφού για την εξασφάλιση της ατομικής σωτηρίας ήταν αναγκαία η αποστασιοποίηση μέχρι και από τα πιο αγαπημένα μας πρόσωπα (που μπορεί να μην ανήκουν στους εκλεκτούς). Σύμφωνα με το Weber, υποστηρίζοντας στην ανάδειξη των εκλεκτών και απορρίπτοντας τα μυστήρια, ο ασκητισμός του Προτεσταντισμού σηματοδότησε ένα επιπλέον βήμα εξορθολογισμού για τον ανθρώπινο βίο. Αυτό δεν αναχαιτίστηκε ούτε από την ανάδυση του Πιετισμού (<rietas: ευσέβεια), ο οποίος επανέφερε τις συναισθηματικές εξάρσεις στο θρησκευτικό χώρο. Ο Πιετισμός θεώρησε ως απόδειξη της σωτηρίας των εκλεκτών το μυστικιστικό βίωμα του θείου, το οποίο όμως εμφανίζεται μια ή δύο φορές και ύστερα από τεράστια προσπάθεια ζωής. Αυτό έδωσε κίνητρο για ακόμη μεγαλύτερη έμφαση στο επάγγελμα και ενίσχυσε την επιθυμία των πιστών να επιβεβαιώσουν την επικείμενη σωτηρία τους ήδη από αυτή τη ζωή.

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από εκείνη τη ζωή σε αυτή εδώ επέφερε τη σταδιακή εκκοσμίκευση: οι άνθρωποι στράφηκαν από τον ασκητισμό στην εργατικότητα και στην κοινωνική προσφορά. Στη συνέχεια, η τρίτη μεγάλη μορφή του προτεσταντικού ασκητισμού, ο Μεθοδισμός, έκανε ένα βήμα παραπέρα: ο John Wesley υποστήριξε το δόγμα ότι οι εκλεκτοί προς το τέλος της ζωής τους μπορούν να φτάσουν την τελειότητα, λαμβάνοντας την πολυπόθητη επιβεβαίωση της επικείμενης σωτηρίας τους. Η ορθολογικοποίηση του κοινωνικού βίου, καθώς και η εκκοσμίκευση εντάθηκαν περισσότερο: πραγματικά, αν μόνο στο τέλος της ζωής του μπορεί κανείς να είναι βέβαιος, τότε πρέπει να διάγει συνεχώς ένα έντιμο κοινωνικό βίο, να εργάζεται και να ελέγχει πλήρως τα πάθη του (πχ σεξουαλικότητα) με τη λογική.

Αποκορύφωμα εξορθολογισμού και εκκοσμίκευσης υπήρξε η τέταρτη μορφή ασκητισμού: οι βαπτιστικές αιρέσεις, τα μέλη των οποίων απέρριπταν εντελώς τα εκκλησιαστικά μυστήρια και ζούσαν απομονωμένοι από την υπόλοιπη κοινωνία ως πολίτες β' κατηγορίας. Η περιθωριοποίησή τους όμως δεν άφηνε καμία άλλη δυνατότητα στα μέλη τους να διαπρέψουν παρά κατευθύνοντας τις προσπάθειές τους στον οικονομικό βίο, ο οποίος έλαβε για αυτούς το χαρακτήρα ενός κοσμικού ασκητισμού (αφού είχαν απορρίψει εντελώς τον μυστικισμό των μυστηρίων). Αναγνωρίζοντας έτσι το θεόσταλτο χαρακτήρα της εργασίας, οι πουριτανοί (Προτεστάντες) αφιέρωσαν τη ζωή τους στην εργασία και τη συσσώρευση κεφαλαίου. Όταν σταδιακά υποχώρησε ο θρησκευτικός ενθουσιασμός και υπό την πίεση της οικονομικής ανάπτυξης που είχε επιτευχθεί, οι χριστιανικές ιδέες άρχισαν να εξωθούνται στο περιθώριο. Ο ορθολογισμός και το πρακτικό πνεύμα του Διαφωτισμού έδωσε τη χαριστική βολή στη χριστιανική ευσέβεια. Η εκκοσμίκευση και ο ορθολογισμός του ίδιου του προτεσταντικού δόγματος είχε ως συνέπεια την σταδιακή αποσύνθεσή του. Έτσι ο Δυτικός κόσμος έφτασε σταδιακά στην αυτονομημένη οικονομία του σήμερα, που «επιβάλλει» στους ανθρώπους τον ανταγωνισμό και τη διαρκή συσσώρευση κεφαλαίου.

«Κατά την άποψη του Μπάξτερ η φροντίδα για τα εξωτερικά αγαθά πρέπει να βαραίνει στους ώμους του «αγίου (μόνο) σαν ένας ελαφρός μανδύας, που μπορεί να πεταχτεί πέρα κάθε στιγμή». Αλλά η μοίρα τ' όφανε αυτός ο μανδύας να γίνει ένα σιδερένιο κλουβί».

Η αποτελεσματικότητα, ο ορθολογισμός και η εργαλειοποίηση του καπιταλιστικού συστήματος χαρακτηρίζονται από το Weber ως «σιδερένιο κλουβί» (“stahlhartes Gehäuse”), που εξαναγκάζει τα άτομα στην τη-

ρηση άκαμπτων κανόνων και προτύπων μέσα σε έναν απάνθρωπο τρόπο ζωής. Φυσικά, η θέση που υποστηρίζεται εδώ έχει επικριθεί και σε μεγάλο βαθμό ανασκευασθεί από τις επόμενες έρευνες. Ωστόσο, η συμβολή της διατηρείται ως σήμερα, επειδή άνοιξε τον δρόμο σε νέες έρευνες για την καλύτερη κατανόηση του συσχετισμού των θρησκευτικών και οικονομικών παραγόντων, αλλά και ως υποδειγματική προσέγγιση του περίπλοκου τρόπου που τα ανθρώπινα υποκείμενα συνδέουν τις πεποιθήσεις με την καθημερινή συμπεριφορά τους.

Καθώς η δημοσιότητα του δοκιμίου του Weber υπερέβη τα στενά πλαίσια της επιστημονικής έρευνας και διαδόθηκε στο ευρύ κοινό, εύλογα παρεισέφρησαν και ορισμένες παρανοήσεις. Σε αυτό το σημείο είναι λοιπόν ανάγκη να προβούμε σε ορισμένες απαραίτητες διευκρινίσεις. Πρώτα από όλα, ο Max Weber δεν ισχυρίζεται ότι η προτεσταντική ηθική υπήρξε η γενεσιουργός αιτία του καπιταλισμού και ότι ο καπιταλισμός φέρει τον «χαρακτήρα» της, όπως παρανοείται συχνά. Κανένα οικονομικό σύστημα δε «δημιουργήθηκε» από θρησκευτικές απόψεις. Ο Weber απλώς έθεσε το ερώτημα γιατί ο βιομηχανικός καπιταλισμός αναπτύχθηκε στη Δύση, τη στιγμή που άλλες περιοχές (πχ Κίνα, Ινδία) διέθεταν εξίσου καλές προϋποθέσεις και επιχείρησε να βρει την απάντηση στο ότι ορισμένες ιδιότητες των προτεσταντικών ομολογιών συνετέλεσαν, μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, στην αρχική εκδίπλωση του καπιταλιστικού πνεύματος λόγω των ιδιοτήτων που ακουσίως το εξυπηρέτησαν (αποταμίευση, σκληρή εργασία, ατομικισμός, εγκόσμιος ασκητισμός, ορθολογισμός). Αντίθετα, η καπιταλιστική ανάπτυξη απλώς παρεμποδίστηκε από το να γεννηθεί στην Κίνα και την Ινδία λόγω της συμπεριφοράς που ενέπνεε στους ανθρώπους ο Κομφουκιανισμός και ο Ινδουισμός αντίστοιχα. Επομένως, η επιδίωξη του Weber ήταν όχι να αντικαταστήσει τον υλιστικό ντετερμινισμό της μαρξιστικής θεωρίας με έναν αντίστοιχο ιδεαλισμό, αλλά να δείξει τον περίπλοκο τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν οι ιδέες με την κοινωνική ζωή κατά την καθημερινή συμπεριφορά των ανθρώπων, πράγμα το οποίο κατάφερε όσο κανείς άλλος και γι' αυτό αναγνωρίζεται ως ένας από τους μεγαλύτερους διανοητές του σύγχρονου κόσμου.

Αναδημοσίευση από το [Αντίφωνο](#).

Πηγή : www.antibaro.gr/article